

AZ 1848–49-ES FELSŐ-TISZAI HADTEST KORMÁNYBIZTOSAI

DÉR CS. DEZSŐ

„Ha lesz seregünk, azzal győzni könnyű. Sereget teremteni, az a nehéz munka.”¹ Nem véletlen, hogy Szemere Bertalan főkormánybiztos 1849. január közepén íródott mondatai állnak a tanulmány első gondolataként. Mint minden haderő létrehozásánál, a felső-tiszai hadtest esetében is az elsőrendű feladat maga a sereg megszervezése volt, amelyben a kinevezett kormánybiztosoknak kiemelt szerep jutott. A magyar szabadságharc ügye az 1849-es év beköszöntével ingatag lábakon állt. A császári-királyi hadsereg 1848 decemberében megindított nagyarányú offenzívája az energikus szervezőmunka ellenére még felkészületlenül találta a magyar politikai és katonai vezetést. A több irányból támadó, minden szempontból kedvezőbb mutatókkal rendelkező reguláris haderő elől a honvédsapatok kénytelenek voltak fokozatosan visszavonulni. A Windisch-Grätz vezette cs. kir. főszereg előrenyomulásának hírére az országgyűlés december 31-i ülésén elhatározta Debrecenbe való átköltözését a kormánysszervekkel együtt, hogy onnan irányítsa az önvédelmi harc további folytatását.

A követendő hadműveleteket a január 2-án összeült pesti haditanács határozta meg, ahol a főváros feladásával a következő védelmi vonalként a Tisza Szegedtől északra eső szakaszát jelölték meg. A Tisza mellett kiépülő védelmi vonal lehetővé tette a még teljesen magyar kézen lévő Tiszántúlon újabb alakulatok felállítását és a hadiipar újjászervezését, amit kelet felől biztosított Bem észak-erdélyi térfoglalása is. 1849. január elején az ország területének jelentős részét feladni kényszerülő, a Tiszántúltra és egyelőre csak Észak-Erdélyre szorítkozó magyar ellenállás megszilárdulását azonban több tényező veszélyeztette. Ezek közül is kiemelkedő jelentőségűvé vált az északkelet-magyarországi hadszíntéren működő hadtest január 4-én bekövetkezett katasztrofális veresége.

1848. december 6-án a cs. kir. csapatok hadműveleti terve értelmében gróf Franz Schlik zu Bassano und Weisskirchen altábornagy galíciai hadtestével betört Északkelet-Magyarországra azzal a céllal, hogy elfoglalja Kassát, majd Pest felé vonulva egyesüljön a Windisch-Grätz vezette főerőkkel. A cs. kir. hadtestparancsnok az ellene felvonuló – szervezetlen – magyar csapatokat december 11-én Kassa mellett, Budamérenél szétzavarta. A betörés után az Országos Honvédelmi Bizottmány (OHB) azonnal csapatokat küldött a Schlik ellen szerveződő magyar hadtest

¹ Részlet Szemere főkormánybiztosnak 1849. január 14-én Klapka György ezredeshez írt leveléből. MNL OL R 295 Klapka 1. cs. 3. t. A levelet közli: KLAPKA 1986, 82–86; HERMANN–PELYACH 1990, 328–330; DÉR–HAJAGOS–HERMANN 2004, 81–83.

táborába, majd a szerencsétlen kimenetelű budaméri ütközetet követően – a helyzet fontosságát kihangsúlyozva – magát a hadügyminisztert, Mészáros Lázár vezérőrnagyot bízta meg a hadtestparancsnoksággal, és mellé a térség polgári vezetőjévé nevezte ki az OHB másik tagját, Szemere Bertalant. Az OHB két tagjának kinevezése, az általuk lebonyolított szervezőmunka és a táborba erősítésként érkező csapatok dacára 1849. január 4-én Kassánál a szám szerint kisebb erővel kiálló cs. kir. csapatok ismét legyőzték az ellenük felvonult magyar haderőt.

1849. január 4-ét követően mielőbb újjá kellett szervezni a magyar hadtestet, még Schlik újabb támadását megelőzően. Erre a magyar vezetésnek közel két hét állt rendelkezésére. A rendelkezésre álló idő elégségesnek bizonyult; január 22–23-án Tarcal–Bodrogkeresztúrnál, január 31-én pedig Tokajnál sikerült megállítani, illetve visszavonulásra kényszeríteni az előre nyomuló cs. kir. erőket.

A tokaji ütközetet követően a magyar táborba érkező Henryk Dembiński altábornagy átvette a felső-tiszai hadtest feletti főparancsnokságot; ezzel a hadtest önálló működésének története véget ért.²

Jelen tanulmány a térségbe, illetve kifejezetten a hadtest szervezésének központi támogatására kinevezett kormánybiztosok tevékenységét veszi górcső alá, az önálló működés időszakában. Az Északkelet-Magyarországon szerveződő hadtesthez kapcsolódó kormánybiztosi munka az elemző vizsgálat szempontjából két részre bontható: az elsőt Pulszky Sándor hadtestparancsnokságának időszaka jelenti, a második pedig Szemere főkormánybiztosságához kapcsolódik.

Az, hogy az elsőt a hadtestparancsnok tevékenységéhez köthetjük, azzal magyarázható, hogy ebben az időszakban nem volt olyan kormánybiztos, aki a térségben szerveződő haderő felállításához, illetve működtetéséhez kapcsolódó teljhatalmú biztosi kinevezéssel rendelkezett volna. Schlik betörése előtt a hadmegyéhez kapcsolódó vármegyék kormánybiztosainak ténykedése jelentette a hadtest szervezésének alapjait. Schlik betörése után a térségbe küldött kormánybiztosok kinevezési okmánya már elsősorban nem a területi illetékességre, hanem a feladatra, a hadtest szervező munkájának segítésére koncentrált. Többek között így került sor népfelkeltési kormánybiztosok kinevezésére a térségben, majd Szemere Bertalan felsőmagyarországi teljhatalmú kormánybiztosi kinevezésével, illetve Farkassányi Sámuel abaúji kormánybiztos korábbi tábori élelmezési biztosi megbízatása megerősítésével létrejöttek a hadtest szervezéséhez, illetve ellátásához kapcsolódó kormánybiztosi pozíciók.

Egy haderő megszervezéséhez kapcsolódó hatáskörrel, illetve területi illetékességgel rendelkező kormánybiztos kinevezésének szükségességére a térségben először 1848 októberében, a Simunich-féle betörés kapcsán Irányi Dániel,³ Sáros vármegye kormánybiztosa hívta fel Kossuth figyelmét, arra kérve az OHB elnökét, hogy őt vagy valaki mást e feladatra teljhatalommal ruházzanak fel az eredményesebb védekezés érdekében. Kossuth október 14-én Simunich csapatai ellen népfel-

² Bővebben DÉR 2015.

³ Hermann Róbert kapcsolódó tanulmánya függelékeként közli az 1848–1849-es kormánybiztosok adattárát. Irányira lásd: HERMANN 1998, 60.

kelést rendelt el az érintett vármegyékben, a cs. kir. seregetest elleni hadszervezéssel pedig Pulszky Sándor nemzetőr alezredest bízta meg. A cs. kir. altábornagy csapatainak előőrsei október 13-án lépték át a határt Duklánál, de Simunich még aznap visszarendelte őket.

Az északkelet-magyarországi vármegyéknek azonban, Simunich távozását követően újabb veszéllyel kellett szembenéznük. A határszéli vármegyék kormánybiztosai kémeik útján értesültek arról, hogy Galícia felől, a lembergi főhadparancsnokság területéről újabb támadás várható, erről részletesen tájékoztatták az OHB-t november folyamán. Kossuth az újabb veszély elhárítására egy haderő felállításáról határozott, amelynek megszervezésével Pulszky ezredest, ekkor már, mint a 7. hadmegye parancsnokát bízta meg; az OHB elnöke erről a kinevezésről november 26-án tájékoztatta az északkelet-magyarországi vármegyék és szabad királyi városok „közönségét”, valamint a térség teljhatalmú vármegyei kormánybiztosait.

Kossuth az ellenséges betörés elhárításához szükséges szervezőmunkát és a törvényhatóságok, valamint a törvényhatósági teljhatalmú kormánybiztosok koordinálását a térség katonai főparancsnokától, Pulszky Sándor ezredestől várta, a térség törvényhatóságait és teljhatalmú kormánybiztosait pedig a vele való együttműködésre szólította fel. Azonban Pulszkyt november 11-én a Nyitra és Trencsén megyében Simunich ellen szerveződő katonai alakulatok parancsnokságára nevezték ki, és hadmegyéjébe csupán november végén tért vissza. Pulszky távollétében a védelmi intézkedések megtételéről Irányi, mint a betörés által leginkább fenyegetett vármegye teljhatalmú kormánybiztosa gondoskodott. Irányi e szerepkörében a Sáros vármegyéhez kapcsolódó védelmi feladatok ellátásán túlmenően⁴ a környező törvényhatóságok közönségét, valamint az illetékes törvényhatósági teljhatalmú kormánybiztosokat a vele való együttműködésre szólította fel november folyamán, emellett közvetlen utasítási joggal bírt a szomszédos Abaúj vármegye kormánybiztosa felett, amelyet Pulszky megérkezése után, illetve a hadműveleteknek Abaúj vármegyére történő áttérjedését követően is gyakorolt. A december 11-i budaméri vesztes ütközetet követően a védekezés további irányát illetően Irányi már Pulszkyval szemben is fellépett, ami azt erősíti, hogy egyértelműen a magyar had-

⁴ Irányi és a határszéli vármegyék kormánybiztosainak legfontosabb védelmi feladata a Kárpátokon átvezető utak járhatatlanná tétele volt. Kossuth erre több levélben is felhívta a kormánybiztosok figyelmét. Irányi november 22-i levelében tájékoztatta az OHB elnökét arról, hogy a torlaszok elkészítésére Haller Ferenc és Dessewffy Arisztid őrnagyokat küldte ki, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket. Ennek ellenére a cs. kir. csapatok december 6-án szinte akadálytalan kelhettek át a határon. Irányi – akit „némely jóakarója” azzal vádolt meg, hogy azt jelentette az OHB-nak: a határátkelőket úgy eltorlaszolták, „hogy azokon a madár sem jöhet be” – a *Közlöny* 1849. február 7-i számban nyilatkozatot tett közzé a helyzet tisztázására. Nyilatkozatában – hivatkozva az említett levélre – leírja az általa tett intézkedéseket, emellett szól arról is, hogy Pulszky Sándor alezredest – a táborba érkezését követően – a munkálatokat leállította és helyette sáncmunkát rendelt el Zborónál. Lásd: KOCZICZKA 1850, 20; NOBILI 1851, 103; BREIT 1930, 192; KORPONAY 1866–1870, 152; KOVÁCS 1998, 111; DÉR–HAJAGOS 2002, 41.

test mellé rendelt kormánybiztosként próbált funkcionálni. Ez az állapot december 13-ig, Irányi élelmezési biztosi felkéréséig, illetve Szemere főkormánybiztosi kinevezéséig állt fenn. Nem található olyan irat, amely megerősítene Irányinak mint több megyére kiterjedő illetékességgel rendelkező teljhatalmú biztosnak a kinevezését. Irányi kinevezése, ha egyáltalán megtörtént, mindenesetre nem lehetett egyértelmű, s valószínűleg csak a Simunich elleni védekezés szervezésére terjedt ki.⁵

1848 októberében, a hadmegyéhez tartozó, és a betörés által fenyegetett vármegyék területén Irányi 14-i, Sáros vármegyei teljhatalmú kormánybiztosi kinevezése mellett több kormánybiztosi kinevezés is történt: az OHB Szintay Jánost⁶ 17-én Bereg, Boronkay Albertet⁷ 26-án Zemplén teljhatalmú kormánybiztosává nevezte ki, Farkassányi Sámuel⁸ abaúji kormánybiztos pedig az OHB 14-i rendelete népfelkelés szervezésével bízta meg. Farkassányi felett Irányi közvetlen utasítási jogkört gyakorolt.⁹

Az OHB a teljhatalmú kormánybiztosoktól elsősorban az várta el, hogy biztosítsák a határok védelmét, s ehhez „mind azt, mit a határok védelmére, az alkotmány, a szabadság ótalmára, a közrend és a törvény tiszteletének fenntartására és szilárdítására, a bujtogatási vagy lázítási kísérletek gyors elnyomására és rögtön büntetésére, szóval a közhaza érdekeinek védelmére és javának előmozdítására” célszerűnek találnak, megtehessék vármegyéjükön belül.¹⁰

⁵ Irányi végül nem fogadta el a december 13-án számára felajánlott tábori élelmezési biztosi kinevezést. Arra hivatkozott, hogy ezt a bizalom megvonásának tekintenék a törvényhatóságok. Megjegyzendő, hogy ebben az OHB-nak írt lemondó levelében azt is megemlíti, hogy Szemere, illetve az OHB szerint ő csak Sáros vármegyére vonatkozó kinevezéssel bír, ami azt jelenti, hogy Irányi egyéb kinevezéssel nem rendelkezett. Mindamelllett, hogy de jure Irányi nem volt a Pulszky-hadtest tábori biztosa, elmondható, hogy e funkcióját de facto mindenki elismerte. Lásd: DÉR–HAJAGOS 2002, 86; HERMANN–PELYACH 1990, 652. Kossuth október 14-i, a Simunich elleni népfelkelést elrendelő utasítása az északkeleti vármegyéknek: MNL OL H 2 OHB 1848:1071. Közli: KLÖM XIII. 108. Irányi október 14-i és 23-i jelentése: MNL OL H 2 OHB 1848:1148, 1747. Pulszky Simunich elleni kirendelésére: MNL OL H 92 ONöHt 1848:7290; MNL OL H 2 OHB 2079. Közli KLÖM XIII. 256/c; *Közlöny*, 1849. november 11., 12. Irányi november 15-i és 22-i jelentése: MNL OL H 2 OHB 1848:3921, 3551. Utóbbi közli: DÉR–HAJAGOS 2002, 34–35. Kossuth rendelete Pulszky főparancsnoki kinevezéséről: MNL OL H 2 OHB 1848:3664. Közli: KLÖM XIII. 356. Irányi utasításai Farkassányi Sámuel Abaúj megyei kormánybiztosnak: B.-A.-Z. M. Lt. IV. B-602. Az iratokat közli: DÉR–HAJAGOS 2002, 36–37, 61.

⁶ HERMANN 1998, 69.

⁷ HERMANN 1998, 55.

⁸ HERMANN 1998, 57.

⁹ PAP 1869, 143; HERMANN 1998, 55, 57, 60, 69. Szemere 17-én főkormánybiztosi hatáskörében Semsey főispánt és Patay alispánt „aktivitásukból felfüggesztve” Abaúj vármegye helyettes alispánjának nevezte ki Jakabfálvay Andrást, aki Farkassányi tábori élelmezési biztosi kinevezését követően Abaúj vármegye kormánybiztosaként működött februárig. HERMANN–PELYACH 1990, 287; DÉR–HAJAGOS 2002, 127–128.

¹⁰ MNL OL OHB 1848:1802. Közli: KLÖM XIII. 194.

Irányi mellett november folyamán Boronkay is jelentette az OHB-nak, hogy a cs. kir. csapatok betörése várható Zemplénbe, Mihályi Gábor¹¹ Máramaros megyei kormánybiztos pedig azt bizonygatta Kossuthnak, hogy a beregi és a máramarosi széleket veszélyezteti a galíciai betörés. Kossuth, mint azt említettük, november végén a kormánybiztosok munkájának összehangolására, illetve a betörés ellen egy mozgó seregetest felállítására Pulszky Sándor ezredest nevezte ki, emellett – Mihályi jelentésének hatására – a miskolci 22. honvédszászlóalj, illetve a Borsod, Abaúj, Zemplén és Ung vármegyei nemzetőrségnek a beregi és máramarosi határokra való vonulásáról rendelkezett. Amint azt korábban említettük, Kossuth Irányinak az ellenség közelebbi betöréséről szóló jelentéseinek nem tulajdonított kellő jelentőséget. Úgy vélte, Irányi és a szomszédos vármegyék kormánybiztosai híradásaikat felnagyítják és feleslegesen szítanak riadalmat a térségben. Ezt közölte is a Pesten átutazó Pulszky ezreddel, aki Kossuth hatására kezdetben szintén nem számolt az ellenség közeli betörésével.¹²

Schlik Duklánál történő határátlépését követően egyértelművé vált, hogy a Galiciából betörő cs. kir. hadoszlop Sároson át Kassa felé vonul. Pulszky Sándor ezredes Kassa mellett tervezte megállítani az ellenséget, a környező vármegyéktől érkező csapatokat tehát a budaméri táborába rendelte Farkassányi abaúji kormánybiztost bízva meg a tábor élelmezési biztosi feladataival.¹³

Schlik betörésének hírére az OHB a környékbéli vármegyék nemzetőri csapatainak, illetve honvédszászlóaljainak Pulszky táborába történő mozgósításáról határozott. Ehhez kapcsolódóan a környező vármegyék kormánybiztosai¹⁴ és törvényhatóságai részére utasításokat adott ki, illetve december 10-étől újabb kormánybiztosi

¹¹ HERMANN 1998, 63–64.

¹² Boronkay november 20-i jelentése az OHB-nak: MNL OL H 2 OHB 1848:3552. Kossuth november 30-i válaszlevele Mihályi Gábor kormánybiztoshoz, valamint ezzel kapcsolatos utasítása a 22. honvédszászlóalj parancsnokának, illetve Borsod, Abaúj, Zemplén és Ung vármegyéknek: MNL OL H 2 OHB 1848:4092. Közli: KLÖM XIII. 383; DÉR–HAJAGOS 2002, 37–39.

¹³ Farkassányi tábori élelmezési biztossá történő kinevezése közvetlen formában nem található, mindemellett az iratokból egyértelműen kivehető, hogy Pulszky már Bártfára érkezésekor – december 1. – felkéri Farkassányit a tábori élelmezési feladatok megoldására, december 8-tól pedig a központi levelezés Farkassányit, mint tábori élelmezési biztost is említi – az adott feladattól függően. Kapcsolódó iratok: Pulszky ezredes december 1-jei levele Farkassányihoz: B.-A.-Z. M. Lt. IV. B-602. Közli: DÉR–HAJAGOS 2002, 39–40; MNL OL H 105 3. d. 16, 24, 31, 34, 39, 41. f. Az iratokat közli: DÉR–HAJAGOS 2002, 47–48, 54, 57–58.

¹⁴ Ezek közül aktív szerepet játszott a hadtestszervezés munkájában gr. Csáky László Szepes vármegyei főispán és kormánybiztos, aki január elején, a vesztes kassai ütközetrel hagyta el vármegyéjét, valamint gr. Degenfeld Imre Szabolcs vármegyei főispán és kormánybiztos, illetve Sillye Gábor, a Hajdú-kerület kormánybiztosa. A hadtesthez kapcsolódóan fő feladatuk volt illetékességi területükön a hadtest kötelékébe rendelt katonai egységek mielőbbi felállítása, felszerelése és a táborba történő megindítása, illetve az adott területhez kapcsolódó egyéb szervező, hírszerző tevékenység.

kinevezéseket adott. Heves vármegyébe Almásy Pál¹⁵ és Recsky András¹⁶ képviselőket küldte (utóbbit a Nagykunságba is) azzal a feladattal, hogy népfelkelést szervezzenek, és elsősorban lovas nemzetőri csapatokat állítsanak fel, majd vezessék azokat Pulszky táborába; ehhez hasonló feladatot látott el Borsod vármegyére vonatkozóan Vadnay Miksa.¹⁷ Almásy megbízatása azonban nem csupán népfelkelés szervezésére terjedt ki: Kossuth a vármegyéje tartományi – azaz polgári – kormánybiztosi tisztségével is felruházta báró Vay Lajos¹⁸ borsodi főispánnal együtt. December folyamán Almásy és Recsky mellé segéd-kormánybiztosnak nevezték ki Papp Pált, Heves vármegye kápolnai kerületének képviselőjét. Az OHB december 13-án Németh Albert Heves megyei képviselőt megbízta azzal a feladattal, hogy mielőbb oldja meg a 17. honvédszászlóaljnak Pestről Miskolcra történő szállítását. A kinevezés illetékessége Heves, Nógrád, Borsod vármegyékre, valamint a Hajdú kerületre terjedt ki. A kinevezett képviselők energikusan hozzáálltak feladatuk teljesítéséhez, de ennek eredményei csak december végén jelentkeztek.¹⁹

December 13-án, a vesztes budaméri ütközetet követően az OHB a környéket jól ismerő Szemere Bertalant,²⁰ az OHB tagját nevezte ki Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosának. Szemere illetékességi területe Gömör, Abaúj, Szepes, Torna, Sáros, Zemplén, Szabolcs, Borsod, Heves, Pest vármegyékre, valamint a Hajdú és Jászkun kerületekre terjedt ki. Az általa megfogalmazott kinevezés, mondhatjuk, szó szerint polgári teljhatalommal ruházta fel az illetékességi területén: e szerint ugyanis a főkormánybiztos mindent megtehetett, amit az ellenséges hadtest legyőzéséhez szükségesnek vélt, ehhez pedig közvetlen irányítást gyakorolhatott az érintett terület vármegyéi, kerületei, illetve kormánybiztosai felett. A kinevezés tehát Szemere főkormánybiztosi jogkörét nem szorította korlátok közé, ennek tényleges határaival egyéb utasításban találkozhatunk. Kossuth 1849. február 13-án a kormánybiztosoknak az állami pénztárakkal való rendelkezése kapcsán a következőkről tájékoztatta Repetzky Ferenc Heves megyei kormánybiztosot: „A kormány egyetlen biztosának, sem Szemerének, sem Csányinak, sem másnak [állami] pénztárakkal rendelkezési jogot nem adott, nem adhat.” A kinevezés egyértelműen a magyar hadtest szervezéséhez, megfelelően koordinált, szervezett ellátásához, a polgári helyi szintű vezetés összehangolt működtetéséhez kapcsolódott. Szemere kinevezéséig a környékbeli vármegyék teljhatalmú kormánybiztosai közvetlenül leveleztek az OHB-val a vélt vagy valós fenyegetettség kapcsán; Pulszky kinevezése ugyan megfelelő koordináló szerepkört jelentett katonai szempontból, de mivel ő hadmegyéjétől november folyamán mindvégig távol volt, nem tudta ellátni

¹⁵ HERMANN 1998, 52.

¹⁶ HERMANN 1998, 66.

¹⁷ HERMANN 1998, 70.

¹⁸ HERMANN 1998, 71.

¹⁹ KLÖM XIII. 431, 444; DÉR–HAJAGOS 2002, 59. A 17. honvédszászlóaljnak a komáromi várból Pestig történő szállításáról: KLÖM XIII. 445.c; DÉR–HAJAGOS 2002, 73.

²⁰ HERMANN 1998, 68–69.

ezt a feladatot, Irányi pedig próbálta ugyan, de – kinevezés hiányában – nem töltötte be azt.²¹

Amilyen hatáskört Szemere a dokumentumban megfogalmazott magának, azzal maximálisan élni is kívánt. December 13-án indult Pestről Miskolcra, és már másnap jelentést írt Hatvanból Kossuthnak: „Egész terv készen van fejemben. Talán mint biztos [értsd: konventbiztos] lépek fel. Mintha kivégeztetéseket fognék megrendelni, oly előízletem van.” Szemere 16-án, Miskolcra történő megérkezését követően belevetette magát a munkába. A vármegyék lakosságára nézve felhívásokat, a törvényhatóságok előljárói számára pedig rendeleteket adott ki, népgyűlést kezdeményezett a vármegyei előkelők körében; fő kormánybiztosi jogkörével élve vármegyei tisztviselőket mozdított el helyükről, illetve kinevezéseket eszközölt a törvényhatóságok élén, intézkedett az ellenség által megszállt vármegyék határainak lezárásáról, valamint minden vármegyében rögtönítélő bíróság azonnali felállítását rendelte el. A hadsereghez kapcsolódóan kidolgozta és Farkassányi kormánybiztoson keresztül működtette a tábori élelmezés rendszerét, illetve kezelte a hadipénztárat, a vármegyékben fegyveres csapatok alakítását, és azok mielőbbi táborba küldését rendelte el, emellett a vármegyéken keresztül kémeket küldött a megszállt területekre, híradó láncolatot épített ki. Szemere intézkedett a tábor egészségügyi és hadfelszerelési szükségleteinek kielégítéséről: ehhez kapcsolódóan tábori kórházat alakított, és szintén Farkassányival együtt fegyvertárat és katonai ruházati bizottmányt működtetett. Hadszervező hatáskörében a táborba érkezése után – Mészáros távollétében – rendeletben utasította Pulszky ezredest, hogy 24 órán belül tudassa vele a csapatok létszámát s fegyverrel való felszereltségük állapotát.²²

Szemere általában véve bizalmatlan volt a tisztikarral szemben, aminek a korábban leírtak alapján volt is némi alapja. Két esetről azonban mindenképp szót kell ejtenünk: Friwisz Ferenc tüzér századost a fő kormánybiztos kifejezetten nem kedvelte, egészen attól kezdve, hogy a szikszói ütközetből „elkészt”; Friwisz pedig ezt csak tetézte azzal, hogy a kassai ütközetben az elsők között futamodott meg. Amikor január 28-án a magyar csapatok feleslegesen égették fel a tokaji hidat, Szemere rögtön a híd járhatatlanná tételével megbízott százados ellen fordult. Friwisz azonban a híd padlózatának felszedése közben megsérült és beteget jelentett, így a hidat már az ő távozását követően gyújtották fel. Az ügy egészen májusig elhúzódott: a hadügyminisztérium igazságügyi osztálya ugyanis Szemere bizonyítékainak elégtelenségére hivatkozva felmentette Friwiszt, aki végül őrnagyi rangban a gyulafehérvári ostromsereg tüzérparancsnoka lett.²³

²¹ KLÖM XIII. 444; CSIZMADIA 1960, 22. Szemere illetékessége két területen (Szabolcs vármegye és a Hajdú-kerület) osztozott Beöthy Ödön erdélyi fő kormánybiztoséval. A „közös” területeken azonban inkább Szemere, mint Beöthy gyakorolta hatáskörét. HERMANN 1998, 40–41.

²² HERMANN–PELYACH 1990, 286.

²³ HERMANN–PELYACH 1990, 306, 311, 343, 362, 437–438, 484, 699.

Szemere hasonló bizalmatlansággal kezelte Bellosicz Ignác²⁴ zempléni nemzetőr őrnagyot, akit Pulszky még a budaméri ütközet előtt elzárattott, mert az őrnagy kétségbe vonta saját zászlóaljának harcképességét. Az ütközetet követően Bellosicz Kassán maradt; január 22-én tért vissza a hadtest sárospataki táborába, ahol Szemere azonnal lefogatta. A hadügyminisztérium igazságügyi osztálya azonban felmentette a vádak alól azzal az indoklással, hogy az említett zászlóalj valóban megfutmodott a budaméri ütközetben, tehát az őrnagy jól ítélte meg a csapata képességét, azzal pedig, hogy ő visszatért a hadtest táborába, hazafiságát bizonyította.²⁵

A fő kormánybiztos kapcsolata a hadtest parancsnokaival rapszodikusnak volt mondható, ami egyrészt Szemere temperamentumából adódott, másrészt pedig abból az általa (is) vallott elvből, hogy a politikai vezetés mindig és minden tekintetben megelőzi a katonai vezetést. Mészárossal eleinte jól kijöttek, de amikor az első támadási kísérlet Szikszónál kudarccal végződött, Szemere bizalma megingott a hadvezérben. „[N]em erélyes, nem parancsoló, nem nyughatatlan, nem merészkedő” – írta róla egy január 1-jei, az OHB-nak írt jelentésében. Mészárosra valóban nem voltak jellemzők a felsoroltak, ellenben Szemerére igen. A fő kormánybiztos folyamatosan sürgette az ellenség megtámadását, jóváhagyta, megerősítette Mészáros elképzeléseit; tulajdonképpen irányítani próbálta – nem is kevés sikerrel – a hadtestparancsnokot. A január 4-i vesztes kassai ütközetet követően látva Mészáros hiányos hadvezéri képességeit és ódzkodását a parancsnoki tisztől új hadtestparancsnok kinevezését kérte az OHB-tól. Az OHB választása Klapka Györgyre, a tehetséges tábori tisztre esett, aki frissen kinevezett ezredesként január 12-én utazott át Miskolcon. Az ott tartózkodó Szemerét azonban nem kereste fel, csupán levélben tudatta vele, hogy átvette a parancsnokságot; majd táborba érkezését követően Szemere helyett Kossuthal kezdett levelezni hadszervezési ügyekben. Szemere erre azonnal – teljes joggal – azt kérte Kossuthtól, szólítsa fel Klapkát a vele való teljes körű együttműködésre, amit az OHB elnöke már Klapka közvetlenül neki írt leveleinek hatására megtett. A fő kormánybiztos ráadásul Mészáros mellett azt is megszokta, hogy könnyedén belefolyhat a tisztán katonai jellegű kérdésekbe is; ennek hatására lassanként hinni kezdett saját katonai szakértelmében, s ezt január 1-jén megosztotta az OHB-vel is: „A hadvezetéshez, úgy látom nem kell nagy bölcsesség [...] Már szégyellem a sok figyelmeztetést, melyet a vezérlet mindig helyesnek talál.” Január 13-án pedig már így írt Kossuthnak: „én a politika mesterségeivel felhagyok. A hadseregbe vetem magamat [...] most a hadsereg szuronyai között forog a haza sorsa, a tribün üres katedra.” A „hadsereg” esetében viszont ott volt Klapka, aki igencsak zokon vette, hogy Szemere folyamatosan beleakart szólni a hadtest katonai ügyeibe. Szemere már Klapka megérkezését követően több levelet írt az új hadtestparancsnoknak, amelyben felhívta a figyelmét a táborban uralkodó fegyelmezetlenségre, a honvédek gyakorlatlanságára, a tisztekkel kapcsolatos problémákra – elvárva mindezekkel kapcsolatban a fővezér mi-

²⁴ Életrajzi összefoglalóját lásd: BONA 1998–1999, 235.

²⁵ HERMANN 1991, 305–306.

előbbi rendelkezéseit. A kezdeti nézeteltérés fő indoka azonban a főhadiszállás helyének megállapítása volt. Klapka – egyetértve Mészárossal – a tokaji átkelő biztosítását ítélve a fontosabbnak Miskolc feladását rendelte el, Szemere azonban leszögezte: Miskolc feladásába nem egyezhet bele, ugyanis ez öt vármegye elvesztését jelentené. Klapka indoklása azonban egyértelmű volt; amit Szemerének is meg kellett értenie: Debrecen biztosítása mindennél fontosabb. Szemere végül csak Schlik előrenyomulásának hírére vonult ki Miskolcra; viszonyukban a továbbiakban nem találunk jelentősebb nézeteltérést, de a tüske nyilvánvalóan megmaradt mindkettőjükben. Klapka emlékiratában Szemerével kapcsolatban a következőket jegyezte le: „a vidéket teljesen jól ismerte, nagy eréllyel járt el, de sajnálatomra túlságosan beavatkozott a tisztán katonai dolgokba is”.²⁶

Szemerét – főkormánybiztosi szerepkörén túlmenően – foglalkoztatta a hadműveletek országos összehangolásának lehetősége is. Klapkához hasonlóan levélben kereste meg Görgeit, hogy csapatának egy részével induljon Kassa felé, és a felső-tiszai hadtesttel együttműködve kerítsék be és semmisítsék meg Schlik hadtestét. Mint azt korábban érintettük, az említett javaslatokat – vagyis a Görgei vezette haderőnek a Felső-Tisza vidékére való vonulását – Vetter Antal vezérőrnagy már január 12-én utasításba foglalta. Görgei az utasítást január 18-án vette át, és seregének Besztercebányán való összpontosítását követően, a parancs mielőbbi végrehajtása érdekében azonnal meg is indult a Szepesség felé.²⁷

Szemere főkormánybiztosi időszaka alatt a hadtest ellátásához köthető operatív feladatokat továbbra is Farkassányi Sámuel tábori élelmezési kormánybiztos látta el. Az OHB ugyan erre a posztra Irányi Dánielt akarta kinevezni, Irányi azonban maga helyett Farkassányit ajánlotta, akinek ebben a tisztségében való megerősítését Szemere is támogatta. Az élelmezési biztos a főkormánybiztos által meghatározott élelmezési rendszert működtette. Ő felügyelte a szükséges élelmiszerek beszerzését, szerződéseket kötött a beszállítókkal és vállalkozókkal, utalványozta a vásárláshoz szükséges pénzeket, és az ő feladata volt arról gondoskodni, hogy kellő számban álljanak rendelkezésre dandáronként élelmezési biztosok, akik ténylegesen végzik a csapatok élelemmel való ellátását. A tábori élelmezési biztos munkáját segítette Vilkovszky József,²⁸ a hadtestparancsnokság mellett működő központi számvevő tiszt, aki elsősorban a csapatok különböző igényléseit és nyugtatványait ellenőrizte. Farkassányi élelmezési biztos működése azonban nem vált mintapéldává. Ez egyrészt abból adódott, hogy nem volt meg az összhang közte és a had-

²⁶ Szemere január 1-jei és 13-i jelentései az OHB-nak: HERMANN–PELYACH 1990, 305–308, 324–326. Klapka visszaemlékezése Szemere főkormánybiztosi tevékenységére: KLAPKA 1986, 82; BORUS 1975, 72–77; HERMANN 1991, 276–279; DÉR 2002, 706–708.

²⁷ HERMANN 1991, 279–280.

²⁸ Vilkovszky József élelmezési hivatalnokot Mészáros december 15-i rendeletével nevezte ki a hadtest élelmezési tisztjének. Lásd: MNL OL H 75 HM 1848:11557/2627. (Fogalmazvány.) Közli: DÉR–HAJAGOS 2002, 84. Vilkovszky életrajzi összefoglalóját lásd: BONA 2008–2009, 531.

testparancsnokság között, másrészt Farkassányi a hadműveletek időszakában túlságosan statikusan kezelte munkakörét, végezetül pedig túlságosan ragaszkodott az előírt adminisztrációhoz is.

Farkassányi Szemeréhez csatlakozva protestált a hadtestparancsnokság néhány intézkedése ellen. Az egyik ilyen ügy volt a főparancsnokság székhelyének megváltoztatása a kassai ütközetet követően; január 11-én Farkassányi a következőket írta Mészárosnak: „idehagyván Miskolc tájékát, s ezzel a melegvizi malmokat, liszt hiánya miatt lehetetlenné válik a kenyérsütés [...] a Nyír szárazmalmai nem lesznek képesek egy sereg szükségleteit pótolni.” Farkassányi hatáskörébe nemcsak az élelmezési ügyek tartoztak, hanem Szemere megbízásából különböző, a csapatok felszereléséhez kapcsolódó feladatok megoldása, valamint a katonaság járandóságainak kifizetése is. Mindezek kapcsán a még decemberben, Miskolcon felállított fegyvertár, a katonai ruházati bizottmány, illetve a hadtest hadipénztárának felügyelete is Farkassányi hatáskörébe került. A hadtestparancsnok-váltást követően Klapka el szeretne volna érni, hogy ezek közvetlen felügyelete elkerüljön a kormánybiztosoktól, és első intézkedéseinek egyike volt, hogy a hadtest pénztárát, illetve annak vezetőjét Holländer Leó²⁹ századost Miskolcra Tokajba, az új főhadiszállásra rendelje. Ez a rendelkezés azonnal összeütközést eredményezett Farkassányival, aki január 15-én szemrehányóan írta Klapkának: „a pénztár közvetlenül az én rendelkezésem alá tartozik.” A hadtestparancsnokság ezzel szemben azt kívánta, hogy Farkassányi tegye át székhelyét Tokajba, és levélben kérte Szemere főkormánybiztosot, hogy utasítsa erre Farkassányi kormánybiztosot.³⁰

Szemere decemberi élelmezési rendszerét január végén Farkassányi már továbbfejlesztette. Ez a főkormánybiztos rendszerét számos elemében pontosította, illetve a már kialakult gyakorlatot vette alapul. Az élelmezés működését elégedetlenül szemlélő Szemere január 30-án már az élelmezési „organizáció” előrehaladásáról tájékoztatta Klapkát, bár még újabb rendeleteket tartott szükségesnek a rendszer megszilárdításához. Január végétől a hadtest élelmezési ellátását segítette Molnár Ágoston, Szabolcs megyei élelmezési kormánybiztos is, aki Nyíregyházáról küldött kenyér-, széna- és zabszállítmányokat.³¹

²⁹ Életrajzi összefoglalóját lásd: BONA 2000, 384.

³⁰ Farkassányi január 11-én kelt levele Mészárosnak: MNL OL H 147 13. d. 14. f. Közli: DÉR–HAJAGOS–HERMANN 2004, 48. Farkassányi január 15-i levele Klapkához: MNL OL H 147 13. d. 94–95. f. Közli: DÉR–HAJAGOS–HERMANN 2004, 96–97. A hadtestparancsnokság január 14-i levele Szemerének: HL 1848–1849, 9/211. Közli: DÉR–HAJAGOS–HERMANN 2004, 76.

³¹ A két kormánybiztos állandó működése mellett eseti megbízatás ritkán történt a hadtest működéséhez kapcsolódóan. 1849. január 15-én az OHB nyílt rendeletben nevezte ki Repetzky Ferencet – Hont vármegye korábbi teljhatalmú kormánybiztosát – a hadtest január 4-i kassai kudarcát követően Tiszafüredre szállított lőszerkészletének Debrecenen keresztül Nagyváradra történő átszállítására. Minthogy azonban erre nem került sor, Repetzkyt az OHB öt nappal később Hajdúböszörménybe rendelte, a Bocskai-lovascsapat szervezésének ellenőrzésével bízva meg. Lásd: KLÖM XIV. 69. és 95; HERMANN 1998, 66.

Henryk Dembiński altábornagyot Kossuth 1849. január 29-én kinevezte a „szolnok-törökszentmiklósi-tiszafüredi és tokajtáji” haderők főparancsnokává; azonban a „tokajtáji” (értsd: felső-tiszai) hadtest feletti közvetlen parancsnokságot csak február 2-át követően vette át. Ettől kezdődően a felső-tiszai hadtest önálló tevékenysége megszűnt; részévé vált a Tisza mentén összpontosuló magyar főse-
regnek.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

B.-A.-Z. M. Lt. IV. B-602.

Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára, Farkassányi Sámuel kormánybiztos iratai.

HL 1848–49

Hadtörténelmi Levéltár, az 1848–49. évi forradalom és szabadságharc iratai.

MNL OL H 2 OHB

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, az Országos Honvédelmi Bizottmány iratai.

MNL OL H 75 HM

A Hadügyminisztérium általános iratai.

MNL OL H 92 ONÓHt

Az Országos Nemzetőrségi Haditanács iratai.

MNL OL H 105 Farkassányi

Farkassányi Sámuel kormánybiztos iratai.

MNL OL R 295 Klapka

Klapka György iratai.

BIBLIOGRÁFIA

BONA 1998–1999

BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok a szabadságharcban*. I–III. Budapest, Heraldika, 1998–1999.

BONA 2000

BONA Gábor: *Tábornokok és törzstisztek az 1848/49. évi szabadságharcban*. Budapest, Heraldika, 2000.

BORUS 1975

BORUS József: *Dembiński fővezérsége és a kápolnai csata. Az ellentámadás problémája 1849 februárjában*. Budapest, Zrínyi, 1975.

BREIT 1930

BREIT József: *Magyarország 1848/49. évi függetlenségi harcának katonai története*. I. Budapest, Grill, 1930.

CSIZMADIA 1960

CSIZMADIA Andor: A kormánybiztosi intézmény 1848–1849-ben. *A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának actái* 2/1. 1960, 3–32.

DÉR 2002

DÉR Dezső: A felső-tiszai hadtest. Az újjászervezés nehézségei és az első győzelmek 1849 januárjában. *Hadtörténelmi Közlemények* 115/3. 2002, 703–739.

DÉR 2015

DÉR Cs. Dezső: *Az 1848–49-es I. magyar hadtest születése*. Budapest, Hadtörténelmi Intézet és Múzeum, Line Design, 2015.

DÉR–HAJAGOS 2002

Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. I. (Megalakulástól az 1849. január 4-i kassai vereségig.) A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta és sajtó alá rendezte: DÉR Dezső és HAJAGOS József. Szerk. HAJAGOS József. Eger, 2002. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 9.)

DÉR–HAJAGOS–HERMANN 2004

Az 1848–49-es I. magyar hadtest iratai. II. (A januári újjászervezés és az első sikerek.) A bevezető tanulmányt írta, az iratokat válogatta, és sajtó alá rendezte: DÉR Dezső, HAJAGOS József és HERMANN Róbert. Szerk. HAJAGOS József. Eger, 2004. (A Heves Megyei Levéltár forráskiadványai, 10.)

HERMANN 1991

HERMANN Róbert: Szemere Bertalan mint a honvédelem szervezője 1849-ben. In: *Szemere Bertalan és kora*. I. Szerk. RUSZOLY József. Miskolc, 1991, 275–314.

HERMANN 1998

HERMANN Róbert: A kormánybiztosi rendszer 1848–49-ben. *Hadtörténelmi Közlemények* 111/1. 1998, 28–76.

HERMANN–PELYACH 1990

Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Okmánytár.* Sajtó alá rendezte és összeállította: HERMANN Róbert és PELYACH István. Budapest, Szépirodalmi, 1990.

KLAPKA 1986

KLAPKA György: *Emlékeimből.* Sajtó alá rendezte: Katona Tamás. Budapest, Szépirodalmi, 1986.

KLÖM XIII–XV.

Kossuth Lajos összes munkái. XIII–XV. (Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén, 1–2; Kossuth Lajos kormányzóelnöki iratai.) Szerk. BARTA István. Budapest, 1952–1955.

KOCŽICŽKA 1850

Franz KOCŽICŽKA: *Die Winter-Campagne des Schlik'schen Armeekorps 1848–49.* Olmütz, Skarnitzl, 1850.

KORPONAY 1866–1870

KORPONAY János: *Abauj vármegye monographiája.* I. (Kassa.) A szerző tulajdona, 1866–1870.

KOVÁCS 1998

KOVÁCS István: „... mindvégig veletek voltunk”. *Lengyelek a magyar szabadságharcban.* Budapest, 1998.

NOBILI 1851

[Johann NOBILI:] *Der Winterfeldzug 1848–1849 in Ungarn unter dem Oberkommando des Feldmarschalls Fürsten zu Windisch-Grätz.* Wien, 1851.

PAP 1869

PAP Dénes: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harczának történetéhez 1848-1849.* II. Pest, Heckenast Gusztáv, 1869.